

A pozitivistá szociológia kritikája és a *Szellemi Tudományok Szabad Iskolája*

A tertium datur elv eredete *

Az alábbiakban azt az elképzelésemet fogom kifejteni, hogy a Hauser Arnold filozófiájának egyik alap gondolataként azonosítható elméleti *egyensúlykeresés* történetileg milyen kontextusban értelmezhető. Ezt az egyensúlyi, középszintű, a szélsőségek, egyértelmű módszertani vagy politikai elköteleződések ellen harcoló elméleti irányultságot Hauser kedvelt kifejezésével, az „arany középút” hívószavára utalva, „tertium datur” (Hauser 1977/1978. 87–88)¹ elvnek nevezhetjük. Ez az elv legpregnansabb megfogalmazása szerint a kulturális javak és folyamatok elemzésében az érzelmek és a szimpátiák szubjektív és a formai követelmények objektív faktorain túl egy harmadikkal is számol, amely mindezeket kiegyensúlyozza és nem engedi őket egymás felett elhatalmasodni. A különböző álláspontok közötti egyensúly keresése bizonyos értelmezésekben Hauser életművének egyik gyengéjeként tűnt fel. Ezekben pejoratív értelemben véve *egyensúlyozgató*, a felvetett problémák megválaszolása előtt egy másik elmélet bemutatásával kitérő író képe bontakozott ki (Wessely 1995. 33; magyarul: Wessely 2006. 303).² Hogyan válhatott egy ilyen ellentmondásos gondolat szinte teljes művészetfilozófiai-művészetszociológiai életművének uralkodó eszméjévé?

* Jelen tanulmány az NKFIH PD 121426-es számú posztdoktori kutatói támogatása keretében valósult meg, és egy készülő, Hauser Arnoldról szóló monográfia része. A szöveg írásakor a MTA Lendület Morál és Tudomány kutatócsoport tagja voltam. A tanulmány első változataihoz fűzött kommentárokért köszönetemet fejezem ki Demeter Tamásnak, Sivadó Ákosnak és Tverdota Gábornak. A szöveg angol nyelvű verziója az MTA BTK FI 100 Years After: *The Sunday Circle and the Free School of the Human Sciences* című konferencián hangzott el 2017 októberében. A vitában tett megjegyzésekért, kritikákért köszönet illeti Robert Bornt, Karádi Évát, Kókai Károlyt és Wessely Annát. A végleges forma kialakításában és a hibák kijavításában nagy segítségemre voltak a dolgozat anonim bírálói. Végül, de nem utolsósorban, nekik tartozom hálával.

¹ „A művészeti értékek valóban se a spontán lelki ösztönzésen, se a mesterséges formai kivitelen magában nem múlnak, hanem az alkotás legkezdetlegesebb fokán is már egy harmadik tényező: nehéz küzdelmek és szerencsés véletlenek összetalálkozásán [...]. Az effajta, nehezen lokalizálható harmadik faktor a szellemi folyamatok legtöbb esetében közrejátszik és az antagonizmusok feloldásánál érvényesül.” (Hauser 1977/1978. 89.)

² Hasonló jár el Ernst Gombrich korábbi kritikája is: Hauser ráérez ugyan arra, hogy mivel kellene foglalkoznia (a művészet társadalomtörténetével), de képtelen ennek megírására, mert módszertanilag túlságosan heteronóm állásponto(k)at képvisel (Gombrich 1953/1963. 86).

IRODALOM

HSz = *Huszadik Század*. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle

PIM K = *Petőfi Irodalmi Múzeum Kézírtattára*

- Adickes, Erich 1901. *Kant contra Haeckel: Erkenntnistheorie gegen naturwissenschaftlichen Dogmatismus*. Berlin, Reuter & Reichard.
- Beiser, Frederick C. 2014. *The Genesis of Neo-Kantianism, 1796–1880*. Oxford, Oxford University Press.
- Csunderlik Péter 2017. *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908–1919)*. Budapest, Napvilág.
- Demeter Tamás 2011. *A szociológizáló hagyomány. A magyar filozófia főárama a 20. században*. Budapest, Századvég.
- Demeter Tamás 2012. Weltanschauung as A Priori: Sociology of Knowledge from a ‘Romantic’ Stance. *Studies in East European Thought*. 64/1–2. 39–52.
- Drews, Arthur 1908. Vorwort. In *Der Monismus. Dargestellt in Beiträgen seiner Vertreter. Band 1: Systematisches*. Jena, E. Diederichs. vi–vii.
- Drews, Arthur 1913. *Geschichte des Monismus im Altertum*. Heidelberg, Carl Winters.
- Elias, Norbert 1937–39/1987. *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Fordította Berényi Gábor. Budapest, Gondolat.
- Eucken, Rudolf 1904. *Geistige Strömungen der Gegenwart. Der Grundbegriffe der Gegenwart*. Dritte, umgearbeitete Auflage. Leipzig, Veit & Comp.
- Felkai Gábor 1999. Bevezetés: Kordiagnózis, tudásszociológia, tudományos politika. In uő (szerk.) *Mannheim Károly*. Budapest, Új Mandátum. 7–85.
- Fisch, Jörg 1992. Zivilisation, Kultur. In O. Brunner – W. Conze – R. Koselleck (szerk.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 7: *Verw-Z*. Stuttgart, Klett-Kotta. 679–774.
- Fogarasi Béla 1918a. Konzervatív és progresszív idealizmus. *HSz*. 19/4. 193–206.
- Fogarasi Béla 1918b. A konzervatív és progresszív idealizmus vitája [válasz Lukács Gy., Varjas S., Schlesinger K. kritikáira]. *HSz*. 19/7–8. 92–95.
- Gách Marianne 1971. Látogatóban Hauser Arnoldnál. *Nagyvilág*. 16/8. 1272–1274.
- Gombrich, Ernst H. 1953/1963. The Social History of Art. In uő: *Meditations on a Hobby Horse and Other Essays on the Theory of Art*. London, Phaidon. 86–94.
- Gratz Gusztáv 1906. A Társadalomtudományok Szabad Iskolája [szemle]. *HSz*. 7/4. 339–341.
- Haeckel, Ernst 1899/1921. *Der Welträtsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie*. Stuttgart, Alfred Körner.
- Hauser Arnold 1969/1978. Párbeszéd a nagyvilággal. Rádióbeszélgetés. In uő: *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest, Akadémiai. 7–26.
- Hauser Arnold 1977/1978. [Kései párbeszéd] Változatok Lukács György tertium datur-témájára (Előadás a Magyar Tudományos Akadémián – 1977). In uő: *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest, Akadémiai. 87–113.
- Hauser Arnold 1918. Az esztétikai rendszerezés problémája. *Athenaeum* [új folyam]. 4/6. 331–357.
- Hauser, Arnold 1926. „Die neuentstehende Welt” (Graf Keyserling, die Gegenwart und die Zukunft). *Pester Lloyd* (Morgenblatt). 73/259. [1926. november 14.] 3–5.
- Hauser, Arnold 1937. Zur Soziologie der Stoffwahl. *Der Wiener Film*. 1937. június 1. 2.
- Horváth Zoltán 1961/1974. *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*. II. kiadás. Budapest, Gondolat.

- Jászi Oszkár 1906. *A Társadalomtudományok Szabad Iskolája*. Budapest, Demokratia Páholy kiadása (*Demokratia Páholy Könyvtára* 70.).
- Joachim-Dege, Marie 1908. Zur Geschichte des Monismus. In Arthur Drews (szerk.) *Der Monismus. Dargestellt in Beiträgen seiner Vertreter. Band 2. Historisches*. Jena, E. Diederichs. 33–59.
- Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.) 1980. *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat.
- Kettler, David 1967. *Marxismus und Kultur. Mannheim und Lukács in den ungarischen Revolutionen 1918/19*. Neuwied, Luchterhand.
- Kettler, David 2012. Introduction to Georg Lukács – David Kettler, Briefwechsel und Dokumente. In Frank Benseler – Rüdiger Dannemann (szerk.) *Jahrbuch der Internationalen Lukács-Gesellschaft*. Bd. 12/13. Bielefeld, Aisthesis. 23–66.
- Lánczi Jenő 1909. Modern metafizikusok [Friedrich Paulsen, Ernst Heinrich Haeckel, Wilhelm Ostwald, Ernst Mach] *Nyugat*. 2/1. 23–30.
- Lukács György 1910a/1977. Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez. In uő: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk. Tímár Árpád. Budapest, Magvető. 385–421. [Eredetileg in *Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára*. Szerk. Dénes Lajos. Budapest. 388–421.]
- Lukács György 1910b/1977. Esztétikai kultúra. In uő: *Ifjúkori művek*. 422–437. [Eredetileg: *Renaissance*. 1/2. 123–136.]
- Lukács György 1911/1977. Wilhelm Dilthey (1833–1911). In uő: *Ifjúkori művek*. 552–553. [Eredetileg: *A Szellem*. 1/2. 253.]
- Lukács György 1915/1977. A kultúraszociológia lényegéről és módszeréről. In uő: *Ifjúkori művek*. 614–621. [Eredetileg: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 39. 216–222.]
- Lukács György 1919/1971. Régi és új kultúra. In uő: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető. 29–47. [Eredetileg: *Internationale*, 1919. június 15.]
- Lukács György 1978 (1911). *A modern dráma fejlődésének története*. Budapest, Magvető.
- Mannheim Károly 1918. Georg Simmel, mint filozófus. *HSz.* 19/10. 194–196.
- Mannheim Károly 1918/1980. Lélek és kultúra. In Karádi–Vezér 1980. 186–202. [Eredetileg: Lélek és kultúra. Programelőadás a II. szemeszter megnyitása alkalmából. In *Előadások a szellemi tudományok köréből*. I. [füzet]. Budapest, Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése.]
- Mannheim Károly 1921–1922/2000. Adalékok a világnézet-értelmezés elméletéhez. In uő: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris. 7–65.
- Márkus György 1998. Egy elveszett filozófia. Német kultúrfilozófiák a századfordulón. Ford. Módos Magdolna. In Márkus György: *Metafizika – Mi végre?* Budapest, Osiris–Gond. 259–288.
- Novák Zoltán 1979. *A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiütékesük az elsővilágháború időszakában*. Budapest, Kossuth.
- Paulsen, Friedrich 1901. Ernst Haeckel als Philosoph. In *Philosophia Militans*. Berlin, Reuter & Reichard. 119–192.
- Pikler J. Gyula 1913. Az okos lovak. Egy tudományos botrány (Befejező közlemény). In *HSz.* 14/6. 770–794.
- Polányi Károly 1913. Tanulság. *Szabadgondolat*. 3/6. 169–172.
- Simmel, Georg 1900/2004. *A pénz filozófiája*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, Osiris.
- Simmel, Georg 1908/1973. A szociológia problémája. In uő: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat. 181–216.
- Somló Bódog 1907. *A Társadalomtudományok Szabad Iskolája* [beszéd a második munkás és első egyetemi tanfolyam megnyitóján]. *HSz.* 8/2. 203–206.

- Tolnay Károly 1978. [Hubay Miklós interjúja] Tolnay Károly[al]. In Borus Rózsa (szerk.) *A század nagy tanúi*. Budapest, RTV-Minerva. 231–261.
- Troeltsch, Ernst 1901/2004. [Rezension von] Richard Högnigswald: Ernst Haeckel, der monistische Philosoph. Eine Kritische Antwort auf seine Welträthsel. In Ernst Troeltsch: *Kritische Gesamtausgabe. Band 4: Rezensionen und Kritiken*. 1901–1914. Hrsg. F. W. Graf – V. Drehsen – G. Hübinger – T. Rendtorff. 164–165. [Eredetileg in: *Die Christliche Welt*. 15 (1901)/43. 1020–1021.]
- Varga Péter András 2016. Az ignorabimus-vita és a korai fenomenológiában. A fenomenológia keletkezésének egy feltáratlan fejezetéről. *Magyar Filozófiai Szemle*. 60/1. 50–82.
- Vezér Erzsébet 1979. *Lesznai Anna élete*. Budapest, Kossuth.
- Weber, Alfred 1913. Der soziologische Kulturbegriff. In *Verhandlungen der zweiten deutschen Soziologentages 1912*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 1–20.
- Weirr, Todd 2012. The Riddles of Monism. An Introductory Essay. In uő (szerk.) *Science, Philosophy, Religion and the History of a World View*. New York, Palgrave-Macmillan. 1–44.
- Wessely Anna 1975. A Szellemi Tudományok Szabadiskolája és a Vasárnapi Kör. *Világosság*. 16/10. 613–620.
- Wessely Anna 1995. The Reader's Progress. Remarks on Arnold Hauser's Philosophy of Art History. In K. Gavroglu et al. (szerk.) *Science, Mind and Art*. Dordrecht, Kluwer AP. 29–43.
- Wessely Anna 2006. Hauser Arnold (1892–1978). Az olvasó útja. Hauser Arnold *A művészettörténet filozófiája* című művéről. In Markója Csilla – Bárdoly István (szerk.) „Emberek és nem frakkok.” *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai II*. Enigma. 48. 299–314.